

στο φιλοσοφικό προσκήνιο τη συζήτηση γύρω από το αιώρούμενο στον Έλλαδικό χώρο γυναικείο ζήτημα.

Ἀθῆναι

Ἄννα Ρουσέτου-Κακούλλου

Ἰσταν Πάις, *Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία*. Ἐκδ. Γκόντολαρ — Βουδαπέστη 1982, 650 σελ.

Στις ἀρχές τοῦ 1983 στὴν Οὐγγαρία κυκλοφόρησε ἓνα θαυμάσιο βιβλίο, κομψὸ σὲ ἐμφάνιση καὶ μὲ τεράστια ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία: *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*, τοῦ Ἰσταν Πάις, διδάκτορα φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἐργάζεται στὸ Πανεπιστήμιο Eötvös Lóránd, στὴν ἔδρα φιλοσοφίας, ὡς ὑφηγητῆς.

Ἡ ἔδρα φιλοσοφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βουδαπέστης ἐκδίδει τὸ μοναδικὸ στὴν Οὐγγαρία φιλοσοφικὸ περιοδικὸ τὰ «Χρονικά» (Annales Sectio Philosophica sociologica), ὅπου Οὐγγροὶ συγγραφεῖς, φιλόσοφοι, ἱστορικοί, κοινωνιολόγοι, αἰσθητικοί κτλ. δημοσιεύουν μελέτες τοὺς σὲ ξένες γλῶσσες, στὰ γερμανικά, ἀγγλικά, γαλλικά, ἰταλικά καὶ ρώσσια. Ἐκδότης τῶν «Χρονικῶν» εἶναι ὁ Ἰσταν Πάις. Ἡ ἐκδόση γίνεται στὰ πλαίσια τῶν διεθνῶν ἐπιστημονικῶν ἀνταλλαγῶν καὶ κάνει γνωστὰ στὶς διεθνεῖς γλῶσσες τὰ ἀποτελέσματα τῶν Οὐγγρων ἐρευνητῶν. Πολλές καὶ διάφορες χῶρες τοῦ κόσμου, ἀνάμεσά τοὺς καὶ ἡ Ἑλλάδα, τὸ ἀνταλλάσσουν μὲ δικά τοὺς περιοδικά.

Ὁ Ἰσταν Πάις εἶναι ὁ πρῶτος στὴ χώρα του ποὺ ἔγραψε ἓνα αὐτοτελές καὶ λεπτομερειακὸ ἔργο γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, τὶς ἀθάνατες ἀξίες τῆς ὁποίας κάνει γνωστὲς στὸ οὐγγρικὸ κοινό. Ἡ πρωτοβουλία του ἀπὸ πολλὰς πλευρὲς εἶναι πρωτότυπη καὶ σημαντικὴ. Πρῶτα ἀπ' ὅλα γιὰ τὶς βάσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καὶ παγκόσμιου πολιτισμοῦ ἄμεσα τὶς βάλανε οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες· χωρὶς αὐτοὺς δὲν θὰ εἴχαμε τὴν σημερινὴ σύγχρονη κοινωνία, ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ τέχνη. Ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν εἶναι μονάχα προϊόν τοῦ παρελθόντος· στὴν σημερινή μας ζωὴ καὶ σκέψη παίρνει ἐνεργό, δραστήριο μέρος, πολλὰς φορὲς τὴν γονιμοποιεῖ. Τέλος, ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἰσταν Πάις ἔχει σημασία καὶ γιὰ τὸν ἐξῆς λόγο: Ἐπὶ δεκαετίες στὴν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη παραγνώριζαν τὴ συμβολὴ τῶν ἀρχαίων στὴ δημιουργία τῆς σύγχρονης σκέψης. Τὸ βιβλίο αὐτὸ περιγράφει μὲ πλαστικότητα τὴ σημαντικὴ ἐπίδραση καὶ συμβολὴ τοὺς.

Ὁ συγγραφέας, στὶς 650 σελίδες τοῦ βιβλίου του, ἀρχίζοντας ἀπ' τὸν 8ο αἰῶνα π.Χ. καὶ φτάνοντας στοὺς νεοπλατωνικοὺς (3ος αἰῶνας μ.Χ.) μᾶς

δίνει επιτυχή σύνοψη —βασιζόμενη πολλές φορές σε ατομική εκτίμηση— της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Η μεγάλη αξία της εργασίας του είναι ότι το έργο του δεν είναι μόνο ιστορία της φιλοσοφίας, αλλά, με την καλή έννοια της λέξης, είναι ένα συνθετικό έργο. Με αυτό εννοούμε ότι πέρα απ' τη δημιουργία της φιλοσοφίας και την εξέλιξή της, μπορούμε να γνωρίσουμε την έσωτερική ιστορία, τις εξωτερικές σχέσεις και τα λαμπρά επιτεύγματα της επιστήμης και τέχνης των Ελλήνων.

Αυτόνομη είναι ότι ο Ίστβαν Πάις τη φιλοσοφία (στην κοινωνία) δεν την θεωρεί μόνο συνέπεια, αίτια, μα ουσία που βρίσκεται σε έντατική αλληλοεπίδραση με τους άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς. Έδω βρίσκεται ή εξήγηση π.χ. της τόσο πλαστικής προβολής απ' τον συγγραφέα, ότι στον 5ο αιώνα, στην λεγόμενη χρυσή εποχή, αμοιβαία γονιμοποιήθηκε ή φιλοσοφία απ' την τραγωδία και αντίστροφως. Η ίδια αντίληψη παροτρύνει τον συγγραφέα να μην αρχίσει την ιστορία της φιλοσοφίας απ' τη σχολή των φιλοσόφων της Μιλήτου (Θαλής, Αναξίμανδρος, Αναξίμενης), μα απ' την εξιστόρηση της κοσμοθεωρίας ανδρών σαν τον Όμηρο, τον Ήσιοδο, τους «έφτά σοφούς» και των γνωμικών ποιητών, δηλαδή όλων αυτών που προετοίμασαν τη γέννηση της φιλοσοφίας. Με τέτοιο τρόπο καταφέρνει να αποφύγει την απάτη που βρίσκεται στις μελέτες για τη γέννηση της φιλοσοφίας, ότι δηλ. δημιουργήθηκε χωρίς προηγούμενα, όπως ξεπρόβαλε η Παλλὰς Ἀθηνᾶ απ' το κεφάλι του Δία, πόντοπλη με περικεφαλαία, κοντάρι και ασπίδα, σαν έτοιμη και ενηλικιωμένη Θεά.

Χαρακτηριστικό όλου του έργου είναι ή τάση του συγγραφέα για αποχρώσεις στα πλαίσια της συνολικότητας. Όπως φαίνεται, στη συγγραφή του έργου του ο Ίστβαν Πάις συνειδητά προσπάθησε να αποφύγει τις κάθε ειδους μεροληψίες. Στην αρχή του τόμου σαν ποιο έβαλε τα λόγια του Χέγκελ: «Πνευματικά μηδαμινός είναι ο ιστορικός της φιλοσοφίας όταν κοιτάζει σε μια προσωπικότητα αν υπάρχει κάτι που να του αρέσει».

Αυτή ή μόνη επιστημονικά σωστή και ήθικη αντίληψη παρουσιάζεται στον συγγραφέα, στο πνεύμα του Λουκιανού: «σαν άπατρις ξένος», χαρακτηρίζει τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους, τους εκτιμά και τους κατατάσσει με βάση τα δεδομένα του καιρού τους. Σε σχέση με την δογματική περίοδο —συνέπεια των παραπάνω— πολύ πιο θετικά εκτιμά τους Πυθαγόρειους, τους Σοφιστές, τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Ἀριστοτέλη, τους Στωικούς και Σκεπτικούς φιλοσόφους. Ταυτόχρονα μάς δίνει κάπως αρνητική εικόνα για τον Δημόκριτο και Ἐπίκουρο, των οποίων τα έργα, στην δογματική περίοδο, παραμορφώθηκαν και μεγαλοποιήθηκε ή αξία τους.

Η μεγάλη αξία του βιβλίου είναι ότι ο Ίστβαν Πάις δεν γράφει —συχνά δεν είναι και δικαιολογημένο— με τη φιλοσοφική όρολογία, για τα μεγαλύτερα φιλοσοφικά θέματα γράφει έκλαϊκευτικά, σε επιστημονική βάση. Με

αὐτὸν τὸν τρόπο κάνει γνωστὸ στὸ πλατὺ κοινὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ ἄλλη ἀρετὴ τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας μᾶς δίνει μιὰ πολὺ πλαστικὴ εἰκόνα γιὰ τοὺς φιλοσόφους ποὺ μελετᾷ.

Στὰ πιὸ πολλὰ τέτοιου εἴδους βιβλία τοὺς φιλοσόφους μᾶς τοὺς παριστάνουν σὰν ἀφηρημένα, ἐξωγήινα πρόσωπα. Στὸν Ἰσταν Πάις οἱ φιλόσοφοι «ξαναπαίρνουν» τὴν ἀνθρώπινη μορφή τους. Ἀπ' τὶς σελίδες τοῦ βιβλίου ξεπροβάλλουν σὰν ὄντα μὲ σάρκα καὶ αἷμα. Οἱ μαγικὲς προσωπικότητες τοῦ Ἀναξαγόρα, Πρωταγόρα, Γοργία, Διαγόρα, Σωκράτη, Πλάτωνα, Διογένη, ἐλκύουν καὶ μᾶς τοὺς θνητοὺς πολίτες τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὅπως καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τους.

Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία κάνει τὸ πᾶν γιὰ νὰ ἀποδείξει ὅτι τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε καὶ ἀνακάλυψε ἡ σχολὴ τῶν Μιλησίων εἶναι σοβαρὰ ιδεολογικὰ θέματα, ἡ ἀπάντηση ποὺ δόσανε σ' αὐτὰ εἶναι τεκμηριωμένη, πλήρης, σὲ πολὺ στενὴ σύνδεση μὲ τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. Γύρω ἀπ' αὐτὰ ὁ Ἰσταν Πάις ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία στὴν ἱστορία τῆς παγκόσμιας σκέψης εἶναι ἓνα ριζικὸ ἄλμα, ἓνα ἀνεπανάληπτο, λαμπρὸ, μοναδικὸ ἐπίτευγμα. Ἡ μεταγενέστερη πνευματικὴ ζωὴ μονάχα στὸν 17ο αἰώνα ἄρχισε νὰ φθάσει στὰ ἴδια ὕψη.

Ποιὰ ἦταν τὰ σπουδαιότερα ἐπίτευγμάτα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων; Ὁ συγγραφέας τοῦ τόμου αὐτοῦ — ἀνάμεσα στ' ἄλλα — μᾶς συνιστᾷ νὰ προσέξουμε τὰ ἐξῆς σημαντικὰ:

1) Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι οἱ ὁποῖοι ταυτόχρονα προσπαθοῦσαν νὰ γνωρίσουν τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπο, φτάσανε στὴν ἀνακάλυψη ὅτι τὰ ὑπερβατικὰ ὄντα τῆς θρησκείας καὶ τῶν μύθων εἶναι μόνο τῆς φαντασίας. Κατάλαβαν ὅτι στὴν πραγματικότητα μόνο ὑλικὲς πράξεις ὑπάρχουν, ἔτσι ἀπάλλαξαν τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχία τῶν θεῶν, ταυτόχρονα κλόνισαν καὶ τὴν πίστη αὐτῶν ποὺ περίμεναν ἢ ἐλπίζαν τὴν καλύτερευση τῆς τύχης τους ἀπὸ ὑπερκόσμιες δυνάμεις. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία παίρνοντας ὑπόψη τῆς ὅλα αὐτά, ἀναλυτικὰ μᾶς παρουσιάζει τὴν βαθμιαία πρόοδο τῆς φιλοσοφίας, ξεκινώντας ἀπ' τὴν μυθικὴ ἀντίληψη ὡς τὶς φιλοσοφικὲς θέσεις τοῦ Θαλῆ, Ξενοφάνη, Ἀναξαγόρα κτλ., φτάνοντας στὸν ἀθεϊσμό, δημιούργημα τῶν Σοφιστῶν, ὡς τὴν ἀπόρριψη κάθε ὑπερφυσικῆς δυνάμεως.

Ὁ ἀναγνώστης ταυτόχρονα μαθαίνει τὶς ἐξηγήσεις ποὺ δίνανε οἱ διάφοροι φιλόσοφοι, π.χ. Πρωταγόρας, Πρόδικος, Διαγόρας, Κριτίας, Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, στὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ καὶ σήμερα ἀπασχολοῦν τοὺς ἐπιστήμονες, π.χ. ποιὰ εἶναι τὰ αἷτια τῆς δημιουργίας τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ τί ρόλο παίζουν στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων.

2) Τὸ ἄλλο μεγάλο ἐπίτευγμα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης εἶναι ἡ δημιουργία τῆς ἐπιστημονικῆς κοσμοθεωρίας. Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι δια-

πίστωσαν τούς περιορισμούς τών αισθητήριων ὀργάνων σχετικά με τις γνωστικές ικανότητές τους, υπογραμμίζοντας ὅτι οἱ αἰσθήσεις δὲν καθρεφτίζουν τις ἰδιομορφίες τῆς δοσμένης πραγματικότητας, μὰ τὴν σχέση τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ σώματός μας. Σωστὰ πίστεψαν ὅτι τὰ διάφορα χρώματα δὲν ὑπάρχουν πέρα ἀπὸ μᾶς, δηλαδή στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, μὰ μέσα μας ἔχουμε τὰ αἰσθήματα χρωμάτων διαφόρων σχετικῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ταυτόχρονα προσπαθοῦσαν νὰ ἐξερευνήσουν τὰ οὐσιαστικά-κοινὰ χαρακτηριστικά τῆς πραγματικότητας, γιατί ξέρανε ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται σὲ μικρὸ ἢ μεγάλο βαθμὸ πρῶτα ἀπ' ὅλα με τις γενικὲς ἀλήθειες. Ὅμως ἦτανε προσεχτικοί, τῇ σημασίᾳ τῶν γενικεύσεων δὲν τῇ θεωροῦσαν ἀπόλυτη, δὲν ὑπῆρχε ὑπερεκτίμηση. Ποιὸς ἦτανε ὁ λόγος; Μὲ βάση τὴν πείρα ξεκάθαρα ξέρανε καὶ εἶχανε συναίσθηση (π.χ. Ἡράκλειτος, Πρωταγόρας, Ἱπποκρατικά κείμενα, Ἀριστοτέλης καὶ οἱ Σκεπτικοί), ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι συγκεκριμένη καὶ σχετική, γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ἄτομο, ὁ ἄνθρωπος, πρῶτα ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ γνωρίζει καὶ νὰ καθορίζει τὴν ἀτομικὴ του θέση γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ δράσει.

3) Σὲ σχέση με τὰ παραπάνω, ὁ Ἰστβαν Πάις πολὺπλευρα μᾶς παρουσιάζει, πῶς δημιουργήθηκε στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἡ Κοινωνιολογία. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο δὲν μιᾶ μονάχα γιὰ τὸν Ἡρόδοτο, Θουκυδίδη καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους δημιουργοὺς τῆς ἱστορίας, μὰ μᾶς μιᾶ γιὰ φιλοσόφους σὺν τῷ Πρωταγόρᾳ, Δημόκριτο, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, στοὺς ὁποίους ὀφείλουμε τὴν πρώτη διάγνωση καὶ βαθειὰ ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν δεδομένων. Ταυτόχρονα μᾶς δείχνει τὴν ἐξέλιξη τῆς Αἰσθητικῆς στὴν πορεία τῶν αἰώνων σὲ στενὴ σχέση με τις Τέχνες οἱ ὁποῖες φτάσανε σὲ ψηλὸ ἐπίπεδο. Ἀπ' τὸ βιβλίο του μαθαίνουμε, πῶς δημιουργηθήκανε οἱ παρακάτω θεωρίες τῆς Αἰσθητικῆς: ἡ τέχνη εἶναι ἡ μίμηση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς με ἰδιόμορφο τρόπο, ὁ καλλιτέχνης τὴν πραγματικότητα τὴν μεταβάλλει, τὴν διαπλάθει καὶ (με τὸ λεγόμενο ἰδιαίτερο τυπικὸ μέσο) τὴν καθρεφτίζει.

Ὅταν παρακολουθεῖ τὴν παράσταση ἑνὸς ἔργου π.χ. μιᾶς τραγωδίας, ὁ θεατὴς περνᾷ ἀπὸ ἠθικὴ κάθαρση, αὐτὸ πάει νὰ πεῖ ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων πίστευε ὅτι τὸ ἔργο πρέπει νὰ παίζει θετικὸ ρόλο στὴν κοινωνία. Τὸ καλλιτεχνικὰ καὶ τὸ φυσικὰ ὠραῖο εἶναι δυὸ διαφορετικὰ πράγματα, ὅμως ὁ καλλιτέχνης (π.χ. ὁ ζωγράφος) τὸ ἄσχημο τῆς φύσης μπορεῖ νὰ τὸ παρουσιάσει με τέτοιο τρόπο ποὺ νὰ μᾶς ἀρέσει, δηλαδή νὰ εἶναι καλλιτεχνικὰ ὠραῖο.

4) Ὁ Ἰστβαν Πάις ἀνάμεσα στὶς μεγαλύτερες ἀξίες τῆς ἐλληνικῆς σκέψης βάζει τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν παιδαγωγικὴ· στὸ ἔργο του μᾶς περιγράφει τὴν πορεία τῆς δημιουργίας καὶ ἀνάπτυξής τους. Ἀπ' τις σελίδες τοῦ βιβλίου ξεπροβάλλει ἡ ἐξῆς πεποίθησή του: Ἀπ' τὸν καιρὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς σήμερα ὁ ἄνθρωπος μόνο στὴν τεχνικὴ ἐπιστήμη προόδευσε·

στον τομέα των ανθρώπινων σχέσεων παραμένει στο ίδιο επίπεδο· γι' αυτό το λόγο στην εποχή μας μπορούμε σε μεγάλο βαθμό να αξιοποιήσουμε την ηθική και παιδαγωγική των αρχαίων. 'Ανάμεσα στ' άλλα π.χ. ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το παιδαγωγικό παραμύθι του σοφιστή Πρόδικου: «'Ο 'Ηρακλής μπροστά σε δίλημμα» όπου με σπινθηροβόλο, αινιγματικό πνεῦμα διδάσκει την τίμια ζωή, την αναγκαιότητα της εργασίας και την αποδοχή της σαν πηγή χαρᾶς, την αγάπη και τον σεβασμό πρὸς τοὺς γονεῖς και την πατρίδα.

5) 'Ο συγγραφέας της *Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* ἐκτιμᾷ πάρα πολὺ και γι' αὐτὸ τὸ λόγο πολὺπλευρα μελετᾷ τις θετικὲς ἐπιστῆμες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων και τὴν φιλοσοφία τους. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ὁ συγγραφέας στὸ σύμπλεγμα τῆς ἀνάλυσής του ἀσχολεῖται και μὲ τὰ Ἱπποκρατικὰ κείμενα, ποὺ γράφτηκαν στὸν 4ο-5ο αἰῶνα π.Χ. Τὰ γραφτὰ αὐτὰ εἶναι σημαντικὰ ὄχι μονάχα γιὰ τὴν ἱατρική. Ἀπελευθέρωσαν τὴν ἱατρική ἀπ' τὴ θρησκεία και ἔχουν και γενικὴ φιλοσοφικὴ σημασία. Ἀκόμα πρὶν ἀπ' τὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνα γιὰ τις ιδέες, ἀγωνίζονται ἐνάντια στὸν ἰδεαλισμό, σὰν τοὺς σοφιστές, ἀθεϊστὲς φιλόσοφους· κάθε πράξη τὴν θεωροῦνε γήϊνη και μὲ αἰτία, τὴν ἀλήθεια τὴ θέλουν συγκεκριμένη και σχετική.

'Ο Ἰστβαν Πάις θεωρεῖ μεγάλης ἀξίας —ἀπ' τὰ θετικὰ τῶν ἀναφερόμενων γραπτῶν— τις ἐξηγήσεις τοῦ Ἀναξίμανδρου και Ἐμπεδοκλῆ γύρω ἀπ' τὴ φιλοσοφία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Π.χ. τὰ ζῶα δημιουργοῦνται φυσικὰ χωρὶς τὴν ἐπέμβαση ἐξωγενῶν δυνάμεων, ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως. Ἡ θέση τοῦ συγγραφέα τῆς *Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* εἶναι κατανοητὴ, γιατί ἡ θρησκεία, ἡ ἀντικειμενικὴ ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία, ἱστορικὰ σὲ μεγάλο βαθμὸ συνδέεται μὲ τὸν ὀργανικὸ κόσμο τοῦ ὁποῖου —ἔτσι φαίνεται— τὰ τὰ θαύματα, τὰ φαινόμενά του, ὑλικά δὲν ἐξηγοῦνται. Ὁ Ἰστβαν Πάις μὲ μεγάλη προσοχὴ μελετᾷ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀστρονομία: τὸν Θαλῆ, Ἀναξίμανδρο, Πυθαγόρειους, Ἀναξαγόρα, Δημόκριτο, Ἐπίκουρο, τὸν Ἀρίσταρχο ἀπ' τὴν Σάμο και τὴ δράση ἄλλων φιλοσόφων. Οἱ πράξεις στὸ σύμπαν μὲ τὴν ρυθμικότητά τους και μὲ τὰ ἀπρόοπτα φοβερά φαινόμενα (π.χ. ἐκλειψη ἡλίου και σελήνης) παροτρύνανε τοὺς ἀνθρώπους νὰ νομίζουν ὅτι ὅλα αὐτὰ προέρχονται ἀπ' τοὺς θεοὺς. Σὰν συνέπεια ὅλοι αὐτοὶ ποὺ στὸν τομέα αὐτὸν παρουσίασαν ἀληθινὲς γνώσεις ἢ σωστὲς θεωρίες, μὲ βάση τὸ περιεχόμενό τους, ἀξίζουν λεπτομερειακὴ ἀνάλυση και θετικὴ ἐκτίμηση. Αὐτὲς εἶναι οἱ αἰτίες ποὺ ὁ Ἰστβαν Πάις μὲ ιδιαίτερη προσοχὴ στρέφεται πρὸς τὸν Ἀναξίμανδρο, ὁ ὁποῖος εἶπε ὅτι ἡ σφαιροειδὴς Γῆ πλέει ἐλεύθερα στὸ σύμπαν. Οἱ Πυθαγόρειοι εἶναι οἱ πρῶτοι ποὺ λένε ὅτι ἐπικέντρο τοῦ σύμπαντος δὲν εἶναι οὔτε ἡ Γῆ οὔτε ἄλλος γνωστὸς πλανήτης. Ὁ Ἀναξαγόρας, μὲ βάση τὴν ἀρχαία παράδοση, ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ἔδωσε ἐπιστημονικὴ ἐξήγηση στὶς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου και τῆς σελήνης, και δίδασκε ὅτι ὁ Ἥλιος

καὶ ἡ Σελήνη δὲν εἶναι θεότητες, μὰ φυσικὰ ὑλικά ἀντικείμενα. Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπ' τὴν Σάμο (270-250 π.Χ.) ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ μίλησε γιὰ τὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα. Τὴν σκέψη τοῦ αὐτοῦ 1000 χρόνια περίπου ἀργότερα προσπάθησε ὁ Κοπέρνικος νὰ τὴν θεμελιώσῃ ἐπιστημονικά.

Μὲ τὰ παραπάνω ἴσως κατάφερα νὰ σᾶς δείξω, ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς εἶναι σοβαρό, μὲ βαθὺ περιεχόμενο, ἐξαιρετικῆς σημασίας ἔργο. Οἱ διάφορες βιβλιοκρισίες, ποὺ ὡς τὰ τώρα γραφτήκανε καὶ κυκλοφόρησαν στὰ οὐγγρικά καὶ γερμανικά, ἔχουν τὴν ἴδια γνώμη καὶ τὴν ὑπογραμμίζουν ἰδιαίτερα. Στὸ περιοδικὸ τῆς Βουδαπέστης «Κοινωνικὴ διαπαιδαγώγηση» (Köznevelés) ὁ Γκίζα Χέγκεντους μιλά μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο γιὰ τὸ ἔργο αὐτό: «Ἐπιτέλους καὶ στὴν πατρίδα μας ἐκδόθηκε ἓνα τέτοιο βιβλίο, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ περίοδό της. Στὸ ἔργο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία· τὸ ἐπίπεδό του εἶναι ἐπιστημονικὸ, ἐμπλουτίζει ἀκόμα καὶ τὶς γνώσεις τῶν εἰδικῶν τῆς φιλοσοφίας ἐνῶ ταυτόχρονα εἶναι εὐπρόσδεκτο καὶ ἀπ' τὸ πλατὺ ἀναγνωστικὸ κοινό».

Ὁ Χέγκεντους —ἀνάμεσα στ' ἄλλα— παρατηρεῖ σὰν θετικὸ τοῦ βιβλίου ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ μὲ τὴν συνετὴ καὶ πολύπλευρὴ ἀντίληψή του, βασιζόμενη στὸ ἔδαφος τῆς ἱστορικότητος, πάντα προσέχει τὶς ἀξίες, βρίσκει μακριὰ ἀπὸ κάθε εἶδος δογματισμοῦ, στὴν οὐγγρικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση κάνει ἀποδεκτὸ τὸν Πρωταγόρα καὶ τοὺς Σοφιστὲς, στὸ πεδίο τῆς σκέψης τοὺς κατατάσσει στὴ θέση ποὺ ἀξία τοὺς ἀνήκει. Τὴν βιβλιοκρισία τοῦ τὴν τελειώνει μὲ τὰ παρακάτω λόγια: «Ἐγὼ ὁ ἴδιος σὰν καθηγητὴς σύσταίνα καὶ συστήνω σὲ κάθε μαθητὴ μου — ἂν θέλῃ νὰ κατανοήσῃ καλύτερα τὴν ὕλη— τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς, τὸ ὁποῖο καὶ μένα μὲ γοήτευσε μὲ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ πλούσιο περιεχόμενό του, μὲ τὴν ποικιλία τῶν ἰδεῶν καὶ μὲ τὴν τάση παρακίνησης πρὸς νέες σκέψεις».

Σὲ μιὰ ἐκπομπὴ ἐνὸς δυτικοῦ ραδιοφωνικοῦ ἰδρύματος (21.4.1983) ὁ οὐγγρικῆς καταγωγῆς Γκύουζου Χάταρ ὁ ὁποῖος αὐτὴ τὴ στιγμὴ διαμένει στὴν Ἀγγλία ἄρχισε τὸ σχόλιό του γιὰ τὸ βιβλίο αὐτό μὲ τὰ παρακάτω λόγια: «Μὲ συγκίνηση, βαθειὰ συντάραξη καὶ μὲ ἀγάπη ξεφυλίζω τὶς 650 σελίδες τῆς μονογραφίας τοῦ Ἰστβαν Πάϊς». Σὲ συνέχεια παρότρυνε τοὺς ἀκροατὲς τοῦ νὰ διαβάσουν τὴν *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*: «Θέλω νὰ πιστεύω ὅτι θὰ ὑπάρξουν, καὶ θὰ ὑπάρξουν, χιλιάδες ἀναγνώστες, οἱ ὁποῖοι... μὲ τὴν ἴδια μὲ μένα ἀπόλαυση θὰ ξεφυλίσουν τὴν ἄρτια, κατανοητὴ, εἰδικὴ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος· τί πλοῦτο μᾶς δίνει ἡ κληρονομιά τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης». Συνάμα θεωρεῖ μεγάλο γεγονὸς ὅτι ἐκδόθηκε στὴν Οὐγγαρία ἀπὸ Οὐγγρο συγγραφέα καὶ στὰ οὐγγρικά γραμμένο συνοπτικὸ ἔργο τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

Στὴν ἐφημερίδα τῆς Βουδαπέστης «Μάγκυαρ Χίρλαπ», στίς 10.12.1983 ὁ Ἐντρε Κίς γράφει γιὰ τὴν *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία*, τὴν ἐπιστημονικὴ αὐτὴ

μονογραφία, πὺ θέλει νᾶχει ἀπήχηση σὲ εὐρὺ κοινό: «Δὲν νομίζω ὅτι ἐκτίθεμαι σὲ κίνδυνο λέγοντας ὅτι οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴ φιλοσοφία ἢ γιὰ ἄλλες ἐπιστῆμες δὲν εἶχανε ὡς τὰ τώρα παρόμοιο, τόσο πετυχημένο, συνοπτικὸ βιβλίο σὰν καὶ αὐτό». Μετὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου ὁ κριτικὸς μᾶς δείχνει τὴν τεράστια ἐπίδραση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν Εὐρώπη, στὴν ἀνάπτυξη τῆς σκέψης τοῦ Herder, Schelling, Hölderlin, Kirkegaard, Marx, Nietzsche.

Τελειώνοντας τὸ γραπτὸ του ὁ Κίς λέει: «Τὸ ἔργο τοῦ Ἰσθβαν Πάϊς ἀνοίγει δρόμο γνωριμίας μὲ τὴν ἐλληνικὴ σκέψη. Εἶναι ἐπιστέγασμα τῆς ὡς τὰ τώρα ἐργασίας τοῦ συγγραφέα πὺ ἐπὶ δεκαετίες ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία —προφορικὰ καὶ γραπτὰ— καὶ πὺ τὴν ἔφερε κοντὰ σὲ πολλούς».

Ὁ κριτικὸς Γιάνος Μπόλλωκ, μιᾶς ἄλλης ἐφημερίδας τῆς Βουδαπέστης, τῆς «Μάγκυαρ Νέμζετ», στὶ 6.7.1984 διατυπώνει γιὰ τὸ βιβλίο αὐτὸ τὶς παρακάτω σκέψεις: «...ἀπὸ πέννα Οὔγγρου ἐπιστήμονα ὡς τὶς μέρες μας δὲν γράφτηκε ἔργο συνοπτικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Γραφτήκανε ἔργα μὲ ἐπιμέρους θέματα κάποιας ἐποχῆς ἢ ἀναλύσεις ἔργων κάποιου συγγραφέα —μὲ διαφορετικὰ κριτήρια καὶ σὲ ἐπίπεδα—, μικρὲς μονογραφίες, ὅμως σὲ ὅλα αὐτὰ λείπει ἡ ὑπόσχεση μιᾶς συνολικῆς καὶ συνοπτικῆς ἐξέτασης τοῦ θέματος. Αὐτὸ τὸ γεγονός θεωρεῖται μεγάλη ἑλλειψη, γιὰ τοὺς Ἕλληνες φιλοσόφους σὰν σκαπανεῖς τῆς σύγχρονης ἐπιστημονικῆς σκέψης, τοὺς ἀνήκει ἰδιαίτερη προσοχή, καὶ στὸν τομέα τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ στὴν γενικὴ ἱστορία τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν». Ἐξαιτίας τῶν παραπάνω αἰτίων ὁ Μπόλλωκ παρατηρεῖ: «Στὴν χώρα μας λείπει ἡ βιβλιογραφία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μονογραφία τοῦ Ἰσθβαν Πάϊς καὶ σ' αὐτὸν τομέα φέρνει κάτι νέο στὸ εἶδος τῆς, εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ, ἐπιστημονικὴ μελέτη. Τὸ ὕφος τοῦ βιβλίου ἀπ' τὴν πρώτη πρόταση ὡς τὴν τελευταία, εἶναι σαφές, καθαρὸ, κατανοητὸ γιὰ ὅλους καὶ ὄχι μονάχα γιὰ τοὺς εἰδικούς, τὸ χαρακτηρίζει ἡ ἐλαφρὴ κομψότητα. Ἀπ' τὸ κείμενό του λείπουν οἱ τεχνικοὶ ὅροι, ὁ ἀναγνώστης ἔχει τὴν ἐντύπωση ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ κιόλας ὅτι κρατᾷ στὰ χέρια του ἓνα ἐκλαϊκευτικὸ βιβλίο. Μετὰ ἀπ' τὸ διάβασμα τοῦ βιβλίου καταλαβαίνει —ἂν εἶναι εἰδικός— ὅτι ἐδῶ δὲν γίνεται λόγος μοναχὰ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, μὰ γιὰ κάτι πιὸ πολὺ». Μετὰ ἀπ' αὐτὸ μιᾶ γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ τόμου (γιὰ τὴν πλούσια ὕλη, κάνει ἀνάλυση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας γιὰ καλύτερη κατανόηση, διασκορπίζει τὴν καταχνιά τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν ἱστορικῶν θεωριῶν. Μὲ νέο τρόπο, νομίζω, κατατάσσει τὰ διάφορα ρεύματα). Ὁ Μπόλλωκ κλείνει τὴν βιβλιοκριτικὴ του μὲ τὰ ἐξῆς λόγια: «Τὸ βιβλίο τοῦ Ἰσθβαν Πάϊς στὸ σύνολό του... εἶναι

ἔξοχο ἔργο, μᾶς παροτρύνει γιὰ σκέψη, γιὰ λύση τῶν διαφόρων προβλημάτων».

Στὸ περιοδικὸ «Könyv és nevelés» = Βιβλίο καὶ Διαπαιδαγώγηση (2, 1984), ὁ Σάντορ Ἔρντεϊ (Erdelyi Sándor) ἔγραψε ἄρθρο γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάϊς. Ὁ κριτικὸς ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία* εἶναι ἀτομικὴ σύνοψη, δὲν εἶναι περίληψη ἀπὸ ἄλλα ἔργα, εἶναι βιβλίο ποὺ στηρίζεται στὰ πρωτότυπα ἔργα· σὰν τέτοιο εἶναι ὑποκειμενικὸ, μὰ δὲν εἶναι αὐταρχικὸ. Προσπάθεια τῆς σύνοψης εἶναι ἡ ἀντικειμενικότητα. «Ἀξιέπαινο χαρακτηριστικὸ τῆς ὅλης ἐργασίας εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν αἰτιακῶν σχέσεων καὶ ἡ προβολὴ τους. Σ' αὐτὸ τὸ γραπτὸ ἐπικρατεῖ μὲ τρόπο συγκρατημένο καὶ μὲ τὴν καλὴ ἔννοια ἡ θεωρία ὅλα συνδέονται μὲ ὅλα». Αὐτὸ δὲν εἶναι σύνθημα στὴν εἰσαγωγή, μὰ εἶναι πραγματικότητα ἀνάμεσα στὶς σειρὲς τοῦ γραπτοῦ. Ἐδῶ πέρα βρίσκεται σὲ πλήρη ἁρμονία, σὲ ἐνότητα ὁ λόγος καὶ ἡ πράξη, ἡ προσπάθεια καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ συγγραφέα γιὰ ἐπίλυση αὐτοῦ τοῦ δύσκολου ἔργου. Ἀπ' τὸν συγγραφέα ἐντελῶς λείπει ἡ τάση τοῦ ἐλεφαντόπυργου καὶ τοῦ φρικτοῦ δογματισμοῦ. Δὲν ἐξιδανικεύει καὶ δὲν ἀπλοποιεῖ. Οὔτε οἱ Ἕλληνες δὲν θά τὸν κατηγορούσανε γιὰ ἀκαμψία. Ξέχωρη μελέτη μπορεῖ νὰ γραφεῖ γιὰ τὸν τρόπο καὶ τὰ μέσα συγγραφῆς τοῦ ἔργου. Ξέραμε καὶ ὡς τὰ τώρα, ὅτι τὰ πρὸ πολυπλοκα προβλήματα μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν καὶ μὲ ἀπλό, κατανητὸ τρόπο. Αὐτὸ μᾶς ἔλειπε, γιατί οἱ φιλόσοφοί μας στὴν πραχτικὴ δὲν ἐφαρμόζουν αὐτὸ τὸ δεδομένο ὅσο πρέπει. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἴσως μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὶς ἀπαιτούμενες προϋποθέσεις κατανόησης, ὅμως ὡς τὰ τώρα δὲν τὸ καταφέρει. Τὸ παρὸν βιβλίο παραμερίζει τὶς τεχνικὲς ἐκφράσεις, τὸ ἀκατάστατο στὺλ ἐκφρασης, γράφει μὲ κατανητὸ τρόπο τὶς φιλοσοφικὲς ἔννοιες. Ἐτσι ἡ ἀνάγνωση, ἡ μελέτη τοῦ ἔργου σὲ χαροποιεῖ, σοῦ δίνει εὐχάριστη ἀπασχόληση. Λέω ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο· ὁ σκοπὸς τοῦ συγγραφέα μὲ κάνει νὰ τὸν ἐκτιμῶ· τὸν ἐκτιμῶ, τὸν θαυμάζω καὶ τὸν ζηλεύω. Ἀπ' τὸν 8ο αἰῶνα π.Χ. ὡς τὸν 3ο αἰῶνα μ.Χ. ἡ παρουσίαση τῶν πρὸ πολλῶν γνωστῶν μας Ἑλλήνων φιλοσόφων μὲ κατανητὸ, καθαρὸ τρόπο, βασιζόμενο σὲ στοιχεῖα, σὲ πλούσια ἐρμηνεία τῶν χωρίων, ταυτόχρονα ἐκτιμώντας καὶ παραχωρώντας τὴν δυνατότητα γιὰ παραπέρα σκέψη—τόσο γιὰ τοὺς εἰδικούς, μὰ καὶ γιὰ τοὺς ἀπλοὺς ἀναγνώστες—φέρει χαρὰ καὶ νεωτερισμὸ καὶ στοὺς δύο, γιὰ μένα εἶναι σκοπὸς ποὺ μόλις μπορῶ νὰ τὸν φαντασθῶ. Δὲν ξέρω ἂν ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου αὐτὸ ἠθελε. Μπορῶ νὰ πῶ ὅμως, πῶς τὸ βιβλίο τοῦ γιὰ μένα τὰ πραγματοποιοῖ ὅλα».

Ἀργότερα, κάνοντας ἀνάλυση συγκεκριμένων στοιχείων, ὁ κριτικὸς συνεχίζει τὸ ἄρθρο τοῦ λέγοντας: «Γιὰ μᾶς τοὺς παιδαγωγοὺς ἴσως μὴ ἀπ' τὶς μεγαλύτερες ἀξίες τοῦ βιβλίου εἶναι ἀπασχόληση μὲ τὴν σκέψη, μὲ τῆς ἀνάπτυξή της καὶ τὶς σχέσεις της. Δὲν μᾶς διδάσκει μονάχα νὰ σκεφτόμαστε,

μᾶς παροτρύνει νὰ κάνουμε ἐκτιμήσεις. Δὲν μᾶς μασάει τὶς ιδέες του, δὲν περιμένει ἀπὸ μᾶς νὰ συμφωνήσουμε σὲ ὅλα μαζί του, μοναχὰ ἀντικειμενικὰ ἀνασκοπεῖ τὰ ἐξεταζόμενα, ὁμῶς παίρνει καὶ θέση πάνω σ' αὐτά. Πάντα γιὰ τὸν ἄνθρωπο μὲ ἀνθρώπινο τρόπο. Παραδέχεται καὶ ὑπογραμμίζει τὶς ἀξίες — ἂν καὶ δὲν εἶναι «αἰώνιες» εἶναι μακροπρόθεσμες — τῆς ἀνθρωπότητας. Πάντα παραδέχεται καὶ ὑπογραμμίζει τὴ σημασία τῆς παιδαγωγικῆς. "Ολα αὐτὰ τὰ κάνει μὲ ἐκκληση πρὸς τὴ λογικὴ, μὲ λογικὸ τρόπο». Ὁ Σάντορ Ἔρντεϊ, ὑπογραμμίζοντας ἀκόμη μιὰ φορὰ τὶς ἐπιστημονικὲς καὶ ἠθικὲς ἀξίες τοῦ ἔργου τοῦ Ἰστβαν Πάις, κλείνει τὸ γραπτὸ του μὲ τὶς ἐξῆς προτάσεις: «Λένε ὅτι ὁ Διογένης ἀπ' τὴν Σινόπη, μέρα ἡλιόλουστη, ἀνάβοντας τὸ λυχνάρι, ἔκανε βόλτες στοὺς δρόμους τῆς παλιᾶς Ἀθήνας καὶ βλέποντας τὶς διεφθαρμένες κοινωνικὲς σχέσεις τῆς τοτινῆς ἐποχῆς, φώναξε: "Ἀνθρωπο ψάχνω". Δὲν ἔχουμε πληροφορίες ἂν ὁ Διογένης βρῆκε αὐτὸ ποὺ ἔψαχνε. Ἀν ὁμῶς σήμερα κάποιος θέλει νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ θέματα ποὺ ἐνδιαφέρονε τὸν ἀρχαῖο φιλόσοφό μας, ἂς ἀποταθεῖ στὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάις. Θὰ πάρει καὶ φῶς, θὰ βρεῖ καὶ ἄνθρωπο».

Στὸ περιοδικὸ «Könyvvilág» = «Κόσμος τοῦ βιβλίου» (2, 1983), ὁ Τόμας Νάντορ (Nádor Tamás) πῆρε συνέντευξη ἀπ' τὸν συγγραφέα τῆς *Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* κάνοντας καὶ φωτογραφίες. Στὴ συζήτηση αὐτὴ ὁ Ἰστβαν Πάις διατύπωσε τὶς παρακάτω κεντρικὲς ιδέες: «Ἡ φιλοσοφία γιὰ τὴν κοινωνία καὶ γιὰ τὸ ἄτομο τὴν κατατάσσει ἀνάμεσα στὰ πρῶτα πρᾶγματα, πρᾶγματα, ποὺ ἔχει ἀνάγκη».

Ἀπ' τοὺς σοφοὺς, πολλοὶ τὴν φιλοσοφία τὴν θεωροῦσαν δύναμη μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, καὶ ἀρχινώντας ἀπ' τὸν Ὅμηρο προσπαθοῦσαν νὰ παροτρύνουν τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς στοχαστὲς μὲ τὴ βοήθεια τῆς λογικῆς νὰ φρενάρουν τὰ πάθη τους, νὰ προσαρμοστοῦνε σὲ κάποιο μέτρο. Στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς καὶ παρακμῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν πάντα τὰ συμφέροντα τοῦ συνόλου παίρνανε ὑπόψη τους. Στὴν ἐλληνιστικὴ περίοδο, ὅταν ξεκάθαρα φάνηκε ὅτι δὲν μποροῦν νὰ ἀποφύγουν τὴ σκλαβιά λέγανε: Μακάρι ὁ ἄνθρωπος στὴν ψυχὴ του, στὸ ἐσωτερικὸ του νὰ εἶναι ἀτάραχος, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἀντέξει στὶς ἐξωτερικὲς κακὲς προϋποθέσεις.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σοφοὶ διατύπωσαν πρῶτοι στὴν Εὐρώπη — ἀκόμα ἀπ' τὸν καιρὸ τῆς δουλοκτησίας — τὰ ιδεώδη τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Γιατὶ κυνηγοῦσαν στὶς διάφορες ἐποχὲς τῆς ἱστορίας — καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα — τοὺς φιλοσόφους; Τοὺς κυνηγοῦσαν γιατί αὐτοὶ μὲ τὶς γνώσεις τους ξεπέρασαν τὸ συνηθισμένο, τὶς ἔγκριτες ἀπόψεις. Ἄλλος λόγος ἦτανε ὅτι ὑψώθηκαν πάνω ἀπ' τὰ εἰδικὰ συμφέροντα στρωμάτων καὶ τάξεων, ἀγωνιστήκανε γιὰ θετικὲς ἀνθρώπινες ἀξίες. Καὶ τώρα γιατί χρειάζεται νὰ γνωρίζουμε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες καὶ γιατί μᾶς συναρπάζουν; Οἱ Ἕλληνες ἀφομοιώνοντας τὶς προγενέστερες ἐπιτεύξεις τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, γρήγορα τοὺς ξεπέ-

ρασαν καὶ σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς κάνανε νέες, ριζικὲς δημιουργικὲς ἐφευρέσεις. Αὐτοὶ δημιουργοῦν τὴ φιλοσοφία σὰν νέο τρόπο ἀντίληψης. Αὐτοὶ δημιουργοῦν τὸν ἐπιστημονικὸ στοχασμό. Σ' αὐτοὺς ὀφείλουμε τὴ δημιουργία τῆς ἱστορίας καὶ κοινωνιολογίας. Αὐτοὶ ἐπεξεργάζονται νέες, σύγχρονες θεωρίες γιὰ τὴ δημιουργία τῆς φύσης, τοῦ κόσμου, τῆς δομῆς τους, αὐτὲς οἱ ιδέες εἶναι ἀργότερα ἢ βάση τῆς ἀνάπτυξης τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Τὸ πιὸ βασικὸ εἶναι ὅτι μεγάλη μερίδα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων φιλοσόφων στέκεται δίπλα στὰ στοιχεῖα μὲ ἀντίληψη διάφορων ἀποχρώσεων, μᾶς παροτρύνει πρὸς λογικὴ ἀμφιβολία, γιατί χωρὶς ἀμφισβήτηση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἄνθρωπος σὲ καμιὰ ἐποχή. Ὅχι, ἀπ' τοὺς στοχαστὲς τοῦ παρελθόντος, κανένας δὲν ἦτανε σὲ θέση νὰ μᾶς πεῖ ποιὸ θὰ εἶναι τὸ μέλλον, γι' αὐτὸ τὸ λόγο — ἢ μᾶς ἀρέσει ἢ ὄχι — οἱ ἴδιοι εἴμαστε καταδικασμένοι νὰ γνωρίζουμε τὰ πράγματα καὶ μὲ βάση αὐτὲς τὶς γνώσεις στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἐμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ ἀποφασίζουμε τί πρέπει νὰ κάνουμε. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν ὅτι εἴμαστε πνευματικὰ παιδιὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ γνωριμία μαζί τους, μακριὰ ἀπὸ κάθε δογματικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου, σὲ μεγάλο βαθμὸ μᾶς βοηθεῖ στὴν ἐπίλυση τῶν σημερινῶν προβλημάτων μας.

Αὐτὲς εἶναι οἱ αἰτίες ποὺ μὲ κάνουν νὰ συμπαθῶ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες, ξεκινώντας ἀπὸ τέτοια κριτήρια μᾶζενα σὲ ξέχωρο τόμο τὶς Σκέψεις καὶ ἀφορισμοὺς τῶν ἀρχαίων σοφῶν. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ ποικίλη καὶ θαυμάσια ὕλη, ποὺ διευρύνει τὶς γνώσεις τῶν ἀναγνωστῶν γύρω ἀπ' τὸν ἑλληνισμό, τοὺς παρουσιάζει τὶς σκέψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴ φιλοσοφία, τὴν κοινωνία, τὴν ἠθική, τὴν παιδαγωγική, γιὰ τὶς συνήθειες, γιὰ τὸν ἔρωτα καὶ τὶς σχέσεις ἀνδρὰ καὶ γυναίκας, γιὰ τὴ «θρησκεία», γιὰ τὶς τέχνες, γιὰ τὴν γνωσιολογία.

Ἀπ' τὰ παραπάνω φαίνεται ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Ἰστβαν Πάις *Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία* εἶναι ἔργο ἐξαιρετικῆς σημασίας. Θὰ ἦτανε πολὺ χρήσιμη ἢ μετάφρασή του στὰ ἑλληνικά. Ἀριστα μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ στὴν Παιδεία, ἀλλὰ καὶ νὰ φέρει τὴν ἀρχαία φιλοσοφία κοντὰ στὸ πλατὺ ἀναγνωστικὸ κοινό.

Βουδαπέστη

Πέτρος Σιώπης

Γεωργίου Μουρέλου, *Θέματα Αἰσθητικῆς καὶ φιλοσοφίας τῆς Τέχνης*. Τόμος Α. Οἱ βιολογικὲς καὶ ψυχολογικὲς βάσεις τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Τόμος Β. Οἱ κοινωνικὲς βάσεις τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Ἐκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ, Βιβλιοθήκη τῆς Τέχνης, Ἀθήνα 1985, 272 + 212 σελ.